

DISCUSSIONOTA

DE TOEGANG TOT JUSTITIE 10 JAAR NA HET ALGEMEEN VERSLAG OVER DE ARMOEDE

Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid
en sociale uitsluiting

APRIL 2005

CENTRUM VOOR
GELIJKHEID
VAN KANSEN
EN VOOR RACISME
BESTRIJDING

Steunpunt tot
bestrijding van
armoede, bestaans
onzekerheid en
sociale uitsluiting

POD | Maatschappelijke Integratie
SPP | Intégration Sociale

 Koning
Boudewijnstichting

.be

In samenwerking met Gemeenschappen en Gewesten

“De armsten weten niet zo goed wat justitie eigenlijk is. Ze hebben er een blind vertrouwen in. Het gerecht maakt indruk; armen eisen gerechtigheid, net als alle mensen. Ik eis dat de rechtspraak voor iedereen gelijk zou zijn, onafhankelijk van de cultuur, de opvoeding of het maatschappelijk milieu. Ik eis dat de justitie ook oor heeft voor de armsten en hen beoordeelt als verantwoordelijke mensen”¹.

“Er wordt het meest recht gesproken over mensen aan wie het minst recht gebeurde”².

1. HET 'NIET-BEROEP DOEN' OP JUSTITIE

Nog altijd hebben burgers moeite om zich tot de rechterlijke macht te wenden. Dit heeft gedeeltelijk te maken met ervaringen die als onrechtvaardig worden beschouwd. Mensen die in armoede leven, hebben vaak hoge verwachtingen ten aanzien van de rechterlijke instantie. Ze verwachten dat die *“hun rechten verdedigt”* (Recht Op)³. Ze willen dat ‘de rechtspraak rechtvaardig is’, en hun lijden erkent. Vaak echter betekent voor deze mensen een rechterlijke beslissing dat hun rechten hen worden ontnomen. Dit gebeurt bijvoorbeeld bij een huurder die, op het eind van zijn krachten omdat de eigenaar niets doet aan de slechte staat van zijn woning, het ‘als zijn recht beschouwt’ om zijn huur niet verder te betalen. Er bestaan talrijke gevallen waarin het gerecht de eigenaar toestemming geeft de huurder eruit te zetten, waarna deze geschokt en bitter achterblijft. Een beroep doen op het gerecht wordt dan alleen maar een stap die geen enkele meerwaarde meer biedt in de dagelijkse ellende. Burgers die dergelijke negatieve ervaringen hebben meegemaakt, gaan het gerecht, haar structuren en haar vertegenwoordigers wantrouwen.

Sommige magistraten erkennen heel nederig dat er een kloof bestaat tussen de verwachtingen van armen ten aanzien van een *“rechtvaardige rechtspraak”* en de rol van het gerecht. Ze herinneren echter ook aan de beperkte vrije ruimte ervan: *“De rechtspraak, zoals juristen die opvatten, kent geen enkel recht toe; ze erkent het recht als ze dit kan; ze dient om de onwettige hindernissen die het recht in de weg staan, neer te halen. Ze verdeelt geen soep, noch woningen, noch geld, maar woorden: vonnissen, rechterlijke bevelen, veroordelingen. (...) Elke rechter moet ambtshalve onpartijdig blijven: hij is enkel aan het recht gehouden in zijn beoordeling en moet dus zijn onafhankelijkheid bewaren ten aanzien van druk, zowel van binnen als van buiten de gerechtelijke instantie”⁴.*

Een vrederechter uit Brussel is enorm teleurgesteld omdat hij hele dagen lang verstekvonnissen moet uitspreken. Hiervoor kunnen verschillende verklaringen naar voren worden geschoven, maar de context hierboven illustreert in welke mate mensen in een armoedige situatie zich niet echt een ‘rechtspersoon’ voelen, maar eerder het voorwerp van procedures en verschillende vervolgingen, waarbij ze uiteindelijk opgeven. Ze worden in hun

¹ Getuigenis op de ontmoetingsdag “Justitie en de Vierde Wereld”, Namen, 23 januari 1993, geciteerd door het Algemeen Verslag over de Armoede (AVA), p. 355.

² Centrum Kauwenberg, geciteerd door het AVA, p.355.

³ Getuigenis gebracht op het overleg justitie, georganiseerd door het Steunpunt armoedebestrijding.

⁴ Wettinck, C., Pauvreté, exclusion et justice en Belgique francophone, <http://www.cidadevirtual.pt/asjp/medel/pobreza.html>, 1995.

dagelijkse leven gedwongen om overlevingsstrategieën te ontwikkelen, maar slagen er daarom niet in om aan alle sociale en financiële verplichtingen te voldoen die de maatschappij van hen verwacht. Hun relaties met het gerecht kunnen daarom bestaan uit talrijke convocaties, nu eens voor een onbetaalde schuld, dan eens voor zwartwerk ... Er wordt hierbij geen rekening gehouden met hun globale armoedesituatie, die dus ook geen 'verzachtende omstandigheid' kan zijn.

"In tegenstelling tot een sociaal werker, een deurwaarder en een gevangenisbewaarder, onderhoudt de rechter niet-doorlopende contacten met het continuüm van het hoger vermeld leed. Deze worden scheefgetrokken door de bijzonderheid van de rechtsplaatsen en de taal van het recht, gefragmenteerd door de verdeling van bevoegdheden: de ene kent alimentatie-uitkeringen toe, een ander bezoekt soms de woningen waarin ellende huist, een derde sorteert de besluiten die uitsluiting geven van een werkloosheidsvergoeding. De rechter behandelt een omschreven episode, waarvan de oorzaken hem meestal ontsnappen, net zoals het lot en de gevolgen van zijn besluit hem ontgaan⁵.

In aansluiting hierop wijzen de deelnemers aan het door het Steunpunt georganiseerde overleg er op dat justitie niet systematisch de schade kan herstellen die door de wetgever zelf wordt veroorzaakt in de teksten en beschikkingen die de meest kwetsbare groepen met volle kracht raken: de beperkingen van de overheidsuitgaven inzake gezondheidszorg en onderwijs, de vastlegging van ontoereikende vervangingstoelagen om het hoofd te bieden aan alle uitgaven ...

De rechterlijke instantie heeft natuurlijk haar beperkingen, maar ze blijft het belangrijkste instrument om de fundamentele rechten van iemand te doen gelden. Sommige actoren hebben vastgesteld dat een deel van de bevolking geen gebruik maakt van de bestaande structuren⁶, en lanceerden nieuwe initiatieven waarbij men de rechtzoekenden zo dicht mogelijk bij hun woonplaats wil ontmoeten. Met name:

- de vereniging 'Droit sans toit' organiseert kosteloze juridische permanenties in een ruimte in het station Brussel-Centraal. Dit initiatief is het resultaat van overleg tussen daklozen, magistraten en advocaten die bij deze problematiek betrokken zijn.
- De gemeente Sint-Gillis biedt de plaatselijke inwoners gratis informatie. In 2004 werden bijna 2000 aanvragen behandeld, waarvan een derde uitging van mensen van andere gemeenten. Dit pleit voor een uitbreiding van deze voorziening.

⁵ Wettinck, C., op. cit.

⁶ "De bestaande voorzieningen op het vlak van rechtshulp, zoals de bureaus voor consultatie en verdediging van de Orde van Advocaten of de diensten voor rechtsbijstand van de OCMW's slagen er gewoonweg niet in om in contact te komen met deze sociaal uiterst geïsoleerde mensen". Maison Droit Quart Monde in 'Justitie in Beweging. Projectoproep 2000', Koning Boudewijnstichting, p. 18.

« Ondanks de inspanningen (...) om een zo breed mogelijk publiek te bereiken, (...) doet een aantal sociale doelgroepen nauwelijks of geen beroep op het Justitiehuis. Het gaat vooral over het vierde wereldpubliek, allochtonen, anderstaligen, laaggeschoolden en minderjarigen/jongeren". Justitiehuis Gent in 'Justitie in Beweging. Projectoproep 2000', op. cit., p. 22.

2. DE TOEGANG TOT JUSTITIE

Voorafgaande opmerking: de gedwongen toegang tot justitie

“Het is bijzonder opvallend dat de armen afwezig zijn op plaatsen waar ze eigenlijk wel zouden moeten zijn (om hun rechten te doen gelden bijvoorbeeld), en dat ze daarentegen aanwezig zijn op plaatsen waar ze niet zouden moeten zijn (in de gevangenis of voor de jeugdrechter bijvoorbeeld)”⁷.

Het ‘niet-beroep doen’ op justitie vormt een ernstig probleem op strafrechtelijk vlak, maar de te gemakkelijke toegang is eveneens een groot probleem. Net als tien jaar geleden komen armen vandaag meer dan anderen in contact met het juridisch apparaat in het kader van strafrechtelijke procedures. Verenigingen, professionelen en onderzoekers⁸ beweren dat dit fenomeen de laatste jaren nog is toegenomen. Een van de redenen zou de verhoogde aandacht voor de kleine criminaliteit zijn. Dit komt tot uiting in een beleid dat op zogenaamde risicowijken en –populaties is gericht, die overeenstemmen met de woonplaatsen van armen. Meer algemeen zou de sociale controle zijn toegenomen: in een context van individuele responsabilisering heeft men de neiging tot ‘jacht op misbruiken’, vooral bij mensen die een vervangingsinkomen krijgen. De ‘solidariteit tussen armen’ die in verschillende hoofdstukken van het AVA op de voorgrond treedt, lijkt minder dan ooit aanvaard.

Zelfs burgerrechtelijk bevinden mensen in armoede zich altijd in de positie van verweerder en worden ze vaak bij verstek veroordeeld, in plaats van aanspraak te maken op de eerbiediging van hun rechten.

* * * *

Sinds het AVA heeft de wet van 23 november 1998 aangaande de juridische bijstand het kader inzake toegang tot justitie aanzienlijk gewijzigd⁹.

“Tot voor kort werd de verdediging van kansarme rechtzoekenden toevertrouwd aan de goede zorgen van de balies alleen, in een kader dat meer onder de verantwoordelijkheid van liefdadigheid viel dan van een echt professionalisme. Nu heeft justitie de organisatie van de bijstand door advocaten aan de armsten grondig hervormd en is de hoop op professionalisering en modernisering reëel:

- *nieuwe vereisten voor specialisatie van de voortaan vrijwillige advocaten, die onderworpen zijn aan een kwaliteitscontrole van hun prestaties*

⁷ AVA, p.364.

⁸ Waaronder Fransens A., Minckes C. die hebben deelgenomen aan het door het Steunpunt georganiseerd overleg.

⁹ De eerstelijnsrechtshulp wordt aangeboden in de vorm van *“praktische informatie, juridische informatie, een eerste juridisch advies of een verwijzing naar een gespecialiseerde instantie of vereniging”*. Art. 508/1 van het Gerechtelijk Wetboek.

- *de bekrachtiging van het eerste juridisch advies (...) als essentieel preventief instrument, zodat de rol van de verenigingsstructuur officieel wordt erkend naast die van de balie*
- de oprichting op arrondissementeel niveau van een commissie voor juridische bijstand, die balies, verenigingen voor rechtshulp en OCMW's verenigen en de volgende taak krijgen: eerstelijnsrechtshulp organiseren, coördineren en bij het publiek bekendmaken¹⁰

Welke zijn de moeilijkheden inzake de toegang tot justitie?

Er blijven obstakels bestaan, die zich in bepaalde situaties kunnen cumuleren en daardoor de uitsluiting van de betrokkenen nog versterken. Het volstaat om het parcours te volgen van een rechtzoekende op zoek naar hulp om vast te stellen dat de aard van de hulp erg kan verschillen.

2.1. Tot wie moeten we ons richten?

Talrijke organismen (overheidsdiensten, verenigingen, Justitiehuisen...) kunnen juridische informatie geven, maar men moet ze kennen en vooral op de hoogte zijn van hun werkdomein en werkwijze. Mensen die met armoede worden geconfronteerd, weten niet per se tot wie ze zich moeten richten en waarvoor de bestaande structuren dienen, noch wat ze hen kunnen vragen. Heeft de wet van 1998 de toegang tot de diensten eenvoudiger gemaakt? Volgens sommige actoren halen vooral de middenklassen hier voordeel uit. Sommigen pleiten voor een enkele, duidelijke herkenbare dienst, zoals het OCMW, die helemaal alleen de eerstelijnsrechtshulp voor zijn rekening neemt.

Bovendien is het opvallend dat deze ondervragingen en deze complexiteit van te volgen stappen enkel voor mensen in een armoedesituatie geldt. Als deze mensen genoodzaakt zijn om een beroep te doen op het gerecht moeten zij een administratieve kruistocht van verdienstelijke omvang ondernemen, terwijl het voor de meer begoede categorieën volstaat om gewoon telefonisch een afspraak te maken met een advocaat naar keuze:

- de noodzakelijke documenten aangaande hun inkomen verzamelen en er kopieën van maken ;
- in de rij staan voor de permanenties van het Bureau voor rechtshulp (BVR) ;
- hun geval uitleggen in vaak twijfelachtige vertrouwelijke omstandigheden, zodat ze juridisch advies krijgen en een advocaat krijgen toegewezen ;
- wachten op een beslissing van het BVR.

De wet van 1998 heeft de toegangsvoorwaarden voor rechtshulp (advocatenkosten) en juridische bijstand (bijvoorbeeld gerechtskosten en kosten ontstaan door de tussenkomst van deurwaarders) wel geharmoniseerd, maar de stappen om ze te verwerven zijn nog altijd

¹⁰ [www.sdj.be/admin/dos/Plateforme Justice pour Tous Texte definitif 24 mars 03](http://www.sdj.be/admin/dos/Plateforme_Justice_pour_Tous_Texte_definitif_24_mars_03).

verschillend. Zou het niet minstens wenselijk zijn dat de hulp in de beide domeinen tegelijk wordt verleend?

De interne werking van de rechtshulp verzwaart de aanpak nog. In 1994 wees het AVA al op bepaalde lacunes: *“De samenwerking tussen eerste en tweedelijnsrechtshulp is quasi onbestaande (...)”*¹¹. Onlangs deed de dienst die permanenties voor rechtshulp organiseert een gelijkaardige vaststelling door het quasi totale gebrek aan communicatie te hekelen tussen de commissie voor juridische bijstand en de onthaalinstellingen¹². Is dit gebrek aan coördinatie en communicatie tussen structuren algemeen? Moeten we meer communiceren of centraliseren? Sommigen waarschuwen voor de perverse effecten van een te grote centralisering van de gegevens over de situatie van een persoon: niet enkel zorgt dit voor een blootlegging van zijn privé-leven, maar het kan ook afbreuk doen aan de tolerantie van sommige rechtbanken ten aanzien van ‘zonden’ in domeinen waarover zij zich niet moeten uitspreken. In gevallen van collectieve regeling van schulden bijvoorbeeld, negeert de magistraat niet dat de schuldenaar met zijn mager inkomen niet aangegeven activiteiten verricht om de eindjes aan elkaar te knopen ...

Het gebrek aan samenhang tussen twee soorten rechtshulp dat 10 jaar geleden al werd aangeklaagd, bestaat nog steeds: *“er kan een gebrek aan soepelheid zijn in de overgang van eerste- naar tweedelijnsrechtshulp. Iemand die juridische bijstand vraagt en de moeite heeft gedaan om de eerste lijn te overwinnen, kan er tegen opzien om zich tot een andere advocaat te wenden in het niveau van de tweedelijnsrechtshulp”*¹³. Deze lacune kan voor de diensten zelf ook ontmoedigend werken¹⁴.

2.2. Met welke financiële mogelijkheden?

Tegen een achtergrond van de verschillende systemen die in het leven kunnen worden geroepen om een einde te maken aan de financiële hinderpalen van het gerecht, kan het nuttig zijn om in herinnering te brengen dat hét structurele struikelblok de ontoereikendheid van bepaalde inkomens is.

Vroeger was de hulp van een pro deo advocaat totaal gratis voor mensen met een gemiddeld maandelijks inkomen dat lager lag dan het bestaansminimum, terwijl bij een inkomen tussen het bestaansminimum en het voor beslag vatbare minimum deze bijstand gedeeltelijk gratis was. De categorieën van mensen die van deze volledige of gedeeltelijke kosteloosheid van rechtshulp kunnen genieten, werden uitgebreid. Deze uitbreiding is natuurlijk een stap vooruit, maar ze heeft haar beperkingen.

De totale kosteloosheid van de rechtshulp blijft niet noodzakelijk gehandhaafd gedurende de volledige duur van de procedure waarvoor ze werd aangevraagd. Een wijziging

¹¹ AVA p. 372.

¹² Werkgroep juridische bijstand van het GREPA, ‘Nota over een echte samenhang tussen de eerste- en de tweedelijnsrechtshulp’, 2004, p. 1.

¹³ de Leval, G., Erdman, F., ‘Justitiedialogen’, 2004, p. 47.

¹⁴ Een vaststelling die opvalt bij het lezen van ‘Nota over een echte samenhang tussen de eerste- en de tweedelijnsrechtshulp’, op. cit.

in de financiële situatie van de persoon kan met zich meebrengen dat deze persoon financieel bijdraagt in de gerechtskosten. Een alleenstaande die een leefloon ontvangt, kan bijvoorbeeld genieten van kosteloze rechtshulp. Indien deze persoon tijdens de procedure een tijdelijke baan krijgt, kan hij de hem toegekende kosteloze hulp verliezen en uit moedeloosheid de begonnen procedure opgeven. Als zijn arbeidscontract enkele maanden later eindigt, kan hij opnieuw aanspraak maken op deze kosteloze hulp. Kan bovendien een persoon die een lichtjes hoger inkomen heeft dan door de wet bepaald, de kosten van een gerechtelijke procedure wel betalen? Mensen die geen recht hebben op een financiële tussenkomst voor tweedelijnsrechtshulp tenslotte, geven vaak hun pogingen op bij gebrek aan middelen. De rechtshulp dekt trouwens enkel de door de advocaten begonnen procedures. De telefoons en de correspondentie worden niet vergoed. Deze druk, waarvan de begunstigde meestal geen weet heeft, kan de communicatie en verspreide informatie doen scheeflopen.

Sinds 1994 werden veel voorstellen geformuleerd om het gerecht financieel toegankelijk te maken. Geen enkel voorstel krijgt unanimititeit van stemmen¹⁵. Een van de voorstellen geformuleerd door het platform 'Justice pour Tous'¹⁶ (Rechtsbedeling voor allen), werd besproken tijdens het door het Steunpunt georganiseerde overleg. Het platform stelt een open formule voor, waarbij alle rechtzoekenden de honoraria van hun advocaat kunnen betalen vanuit een Fonds, dat gevoed wordt door de federale begroting. Sommigen vrezen echter een ongerechtvaardigde toename van gerechtelijke procedures, evenals het budgettaire onrealistische van een dergelijk systeem.

Het debat over de keuze van een financieringssysteem wijst naar de inzet ervan: Hoe financieren we dit? Maken we de toegang tot justitie gemakkelijker of dekken we het gerechtelijk risico? Hoe garanderen we de gelijkheid van de burgers ten aanzien van justitie? Hoe behouden we een onafhankelijke en kwaliteitsvolle verdediging?

2.3. Hoe verkrijgt men nuttige informatie?

Ervaringen van mensen illustreren hoe moeilijk het is om volledige en relevante informatie te krijgen. Bijvoorbeeld: een gescheiden persoon verkrijgt na een uitspraak de betaling van een alimentatie-uitkering. De schuldenaar betaalt haar deze uitkering echter niet. Een tweede uitspraak beslist dat het OCMW een voorschot moet betalen op de alimentatievergoeding. De persoon in kwestie begeeft zich met deze uitspraak naar het OCMW en vraagt de betaling van de verschuldigde som. Dit wordt geweigerd omdat het

¹⁵ Zie in het bijzonder over dit onderwerp:

- het verslag van de A.V. van de stafhouders van de Franstalige en Duitstalige balies over de financiering van de toegang tot het gerecht, door Cruyplants, J., 'Ne pas tomber sous le coût de la Justice', 2004
- Standpunten en aanbevelingen van de Orde van Vlaamse Balies 'Opheffing van de financiële hinderpalen op de weg naar recht en gerecht', 08/04/2004

¹⁶ Dit voorstel wordt momenteel gesteund door: ASBL Droit des jeunes, Ligue des droits de l'homme, Mouvement Ouvrier Chrétien, Syndicat des avocats pour la démocratie.

vonnis niet betekend is. Men heeft haar nooit gezegd dat ze haar vonnis moet laten betekenen¹⁷.

Ook de informatie over honoraria en onkosten die een advocaat aan zijn cliënten geeft, is essentieel. De 'Ordre des Barreaux Francophones et Germanophones' (O.B.F.G.), de 'Ordre français des avocats du Barreau de Bruxelles' (O.B.B.) en de Orde van Vlaamse Balies (O.V.B.) hebben onlangs deontologische regels opgesteld: de advocaat moet zijn cliënten in het bijzonder informeren over de berekening van de honoraria.

Mensen in armoede hebben geen boodschap aan een enorme hoeveelheid juridische informatie. Die staat immers in wanverhouding tot hun concrete situatie of onmiddellijke ervaring, die vaak getekend is door een hevige crisis. Het ingewikkelde juridische taalgebruik komt hier ook nog eens bij:

"Het lezen en begrijpen van juridische documenten vraagt een kennis die een groot gedeelte van onze bevolking niet bezit. Een vaak terugkerende reactie bij de mensen is het negeren van de briefwisseling en dagvaardingen als een uiting van machteloosheid. Deze reactie heeft echter vrij vlug een vicieuze cirkel tot gevolg, waarbij de kansen om recht te krijgen, tenietgedaan worden. Hun gevoel van onvermogen (...) gaat overwegen op het principe van "eigen" verantwoordelijkheid, dat van alle burgers gevraagd wordt in hun omgang met onze rechtsstaat"¹⁸. Juridische informatie blijkt soms onbegrijpelijk en blijft onbenut door de mensen, vooral door mensen die in armoede leven. Ze kennen de voorwaarden die hen toestaan om te reageren niet of merken ze niet op, net zoals ze de gevolgen niet inzien van hun 'nietsdoen'.

Hoeveel rechtzoekenden begrijpen de implicaties van een uitspraak *"behoudens alle verhaal en zonder borg"*, een besluit dat vermeldt dat *"de beschikking de hoofdbewoner niet verplicht om borg te staan voor een minimumduur, behalve om contractueel een duur te bepalen, quod non in casu..."?*

Sinds het opstellen van het AVA zien we bemoedigende praktijken die voor een betere schriftelijke voorlichting van de rechtzoekenden zorgen¹⁹. Maar de initiatieven voor een

¹⁷ Getuigenis van een lid van de vereniging Recht-Op op het overleg justitie van 17/02/05 georganiseerd door het Steunpunt armoedebestrijding.

¹⁸ AVA., p. 366.

¹⁹ Bijvoorbeeld:

- de uitspraken van het Hof van cassatie zijn duidelijker en beter leesbaar.
- het werk van de 'Association Syndicale des Magistrats' 'Dire le droit et être compris' (Recht spreken en begrepen worden), een vade-mecum voor het voorbereiden van vonnissen, bevordert de begrijpelijkheid.
- de Commissie ter humanisering van het gerecht van de Rechtbank van Eerste Aanleg in Hasselt tracht de communicatie met de burger te verbeteren, met name door *"systematisch te onderzoeken of de briefwisseling van de rechtbank begrijpelijk is. (...) Archaïsche taal wordt vermeden en de absoluut noodzakelijke juridische termen worden uitgelegd. Er werd een informatiebrochure opgesteld, die bij het onthaal ter beschikking van de bezoekers ligt. Deze informatiebrochure bevat algemene informatie over de rechtbank enerzijds, en een inlegblaadje met vermelding van de zittingen die er op die dag plaatsvinden anderzijds. In een enquête (...) wordt de bezoeker naar zijn mening gevraagd over de rechtbank en het gedrag van zijn actoren. Hiervoor delen vooral de deurwaarders formulieren uit; de bezoekers kunnen deze formulieren al dan niet anoniem invullen en ze aan de deurwaarders teruggeven of in een bus deponeren"*. (de Leval, G., Edrman, F., op. cit., p. 281-282).

vereenvoudiging van de juridische taal, gebruikt in akten en gangbare procedures (dagvaardingen, convocaties, betekenissen, en officiële kennisgevingen) zijn dode letter gebleven²⁰.

Informatie tenslotte wordt vaak schriftelijk opgesteld, maar hoe zit het dan met de mondelinge informatie van de rechtzoekende? We weten hoe belangrijk mondelinge informatie is voor mensen in armoede. Wie legt hen de inhoud van een uitspraak uit, de mogelijkheden tot beroep... als ze niet worden verdedigd door een advocaat? Is deze taak voorbehouden aan de eerste- en tweedelijnsrechtshulp? Hoeveel tijd wordt aan dergelijke informatie besteed?

2.4. De toegang tot het eigen dossier: een vanzelfsprekende stap?

In sommige gevallen wordt de informatie over de inhoud van het dossier niet of laattijdig aan de rechtzoekende overhandigd: *“Toen ik op de jeugdrechtbank moest verschijnen, sprak de jeugdrechter over een verslag dat in het dossier zat. Ik was de slechte, de begeleiding moest zeker voortgaan. Je voelt je dan machteloos. Want je weet niet wat ze over je geschreven hebben en je hebt geen enkele mogelijkheid om je te verdedigen. (...) Het is pas in een latere begeleiding dat de hulpverlener ons betrok in het maken van een verslag en vertelde wat er met dit informatie gebeurde”²¹*. Omdat ze niets weten over hun zaak hebben sommigen het gevoel dat ze hun eigen lot niet meer in handen hebben en om het even welke beslissingen maar moeten ondergaan.

Bovendien spelen griffiers een belangrijke rol in de toegankelijkheid van het dossier. Sommigen zijn behulpzaam, maar anderen houden de zaak tegen: *“We vergezelden een lid van onze vereniging naar de griffie zodat hij zijn dossier inzake collectieve schuldregeling kon inkijken. Eerst antwoordde de griffier ons dat dit niet kon bij afwezigheid van de rechter. Aangezien we bleven aandringen, belde de griffier de rechter op. Ze vertelde ons daarna dat het verboden was om het dossier aan ons lid te geven wanneer hij vergezeld was van een ‘vreemde’, wat nadien door de advocaten werd ontkend. Ik moest achteraan in de zaal gaan zitten. Ons lid heeft zijn dossier alleen moeten bestuderen en vroeg een aantal kopieën. De griffier antwoordde dat die hem zouden worden opgestuurd na betaling van 0,75 euro per bladzijde. Dit is een enorm bedrag in verhouding tot zijn klein inkomen”²²*.

²⁰ De Koning Boudewijnstichting heeft een werkgroep opgericht, bestaande uit rechters, advocaten, deurwaarders, griffiers en maatschappelijk werkers. In samenwerking met het Centrum voor Gelijkheid van kansen en het Adviesbureau voor leesbaarheid heeft deze werkgroep formuliermodellen opgesteld die duidelijk, begrijpelijk, volledig en leesbaar moeten zijn voor alle burgers. Dit heeft geleid tot het invoeren van wijzigingen in sommige artikels van het Gerechtelijk Wetboek.

²¹ Recht-Op, ‘Het dossier: een wapen?’, p. 13.

²² Getuigenis van een lid van de vereniging ‘Dignitas’ op het overleg justitie van 17/02/05 georganiseerd door het Steunpunt armoedebestrijding.

2.5. De tijd van de enen en de tijd van de anderen

De tijd van de armen is meestal een tijd van dringendheid, van overleven dag na dag, van wachten op een snelle beslissing die misschien een van de vele krenkingen zal verzachten. Hun tijd is synoniem voor angst en onzekerheid.

De tijd van het gerecht is die van de 'procedure die zijn verloop kent'. Het zijn wettelijke termijnen enerzijds, en het uitstellen van zittingen, het opnieuw op de rol plaatsen, evenals de gerechtelijke achterstand anderzijds.

Voor arme rechtzoekenden kan de tijdsduur soms een voordeel zijn, bijvoorbeeld bij de verjaringstermijn van bepaalde schulden. Een voordeel verwerft men echter niet automatisch: men moet het kennen en het uitdrukkelijk inroepen voor de rechtbank. De mogelijkheid tot rechtsplegingen in kort geding bestaat wel, maar ze wordt mondjesmaat toegekend. De strafrechtspleging via snelrecht daarentegen ligt in de lijn van de beperkte toegang tot het gerecht en wordt vooral toegepast op een 'risicopubliek'. Sommigen stellen deze 'rechtspraak van armen' openlijk aan de kaak.

Het tijdsprobleem is natuurlijk complex: zal de rechterlijke tijd, hoe goed beheerd ook, ooit in verhouding staan tegenover de tijd van vrijheidsberoving, honger en gebrek aan comfort? Welke * deontologische, bindende, procedurele... - maatregelen kunnen we nemen om de verschillende 'tijden' zo dicht mogelijk bij elkaar te brengen?

3. EEN PARTNERSCHAP TUSSEN DE BEROEPSMENSEN VAN HET GERECHT EN DE BURGERS?

Arme burgers zijn weinig of niet betrokken bij de werking van de structuren. De commissies voor juridische bijstand (CJB) hebben inderdaad de taak om *"toe te zien op het verspreiden van informatie over het bestaan en de toegangsvoorwaarden van rechtshulp, vooral bij de meest kwetsbare sociale groepen"*²³. Deze commissies zijn samengesteld uit vertegenwoordigers van de balie, van de OCMW's en van organisaties voor juridische bijstand²⁴. Het uitgangsidee, van Canadese oorsprong, liet men echter links liggen: deze commissies moesten namelijk opleidingsplaatsen, ruimten voor gedachtewisseling, documentatiecentra... voorzien. Dit nobele idee verdween langzaam aan tot er niets meer van over was en deed volgens sommige advocaten enkel een extra instelling ontstaan. Enkel de door de commissie erkende organisaties van de eerste lijn mogen erin zetelen. Het aantal zetels is echter beperkt en dus blijven de meeste verenigingen uitgesloten. In sommige arrondissementen betreuren de beroepsmensen van het gerecht zelf dat de OCMW's de zetels die niet voor de Balie werden voorbehouden, in beslag hebben genomen.

²³ « Die verspreiding geschiedt op de plaatsen waar de juridische bijstand wordt verleend evenals onder meer in de griffies, bij de parketten, de gerechtsdeurwaarders, in de gemeentebesturen en de openbare centra voor maatschappelijk welzijn van het gerechtelijk arrondissement ». Art. 508/3 van het Gerechtelijk Wetboek.

²⁴ Zie Art 508/2 van het Gerechtelijk Wetboek.

In deze omstandigheden kunnen we moeilijk spreken van een 'participatie' van de armen of van hun verenigingen. Er wordt gepleit voor een herziening van de werking van deze commissies.

Het vertrouwen van de gebruiker in het gerecht wordt als een belangrijke uitdaging beschouwd²⁵ en verloopt via betrokkenheid en participatie van de rechtzoekenden aan de uitvoering ervan: *"We kunnen de rechtsdialoog niet als geslaagd beschouwen indien de rechtzoekende niet aan bod is gekomen: deze betrokkenheid kan niet enkel worden uitgevoerd via sociaal onderzoek, maar eerder via een rechtstreeks contact met de rechtzoekende, waarbij hij de mogelijkheid krijgt om zich te uiten en zijn stem te laten horen"*²⁶.

Verenigingen en andere actoren eisen een grotere en erkende rol op inzake de begeleiding van mensen voor de rechtbank. Dit zorgt er niet enkel voor dat het gerechtelijk apparaat van zijn geheimzinnigheid wordt ontdaan, maar ook dat het fijne van de rechtspleging op een informele manier kan worden uitgelegd, zodat de rechtzoekende een 'medespeler' blijft. Vandaag laten rechters enkel in het beste geval toe dat een persoon door een vereniging wordt begeleid. Het wordt vaak geweigerd. Sommige verenigingen merken echter op dat dit niet hun belangrijkste taak is.

4. DE OPLEIDING VAN BEROEPSMENSEN

Het AVA legt de nadruk op de culturele kloof tussen de rechtzoekenden en de gerechtelijke wereld. De meeste magistraten en advocaten komen uit bemiddelde milieus. Hun sociale afkomst kan hun begrip voor de ervaringen van arme rechtzoekenden bemoeilijken. Juristen, magistraten, advocaten en meer algemeen de beroepsmensen die met mensen in armoede worden geconfronteerd, moeten in hun opleiding meer de gelegenheid krijgen om de levensomstandigheden, dagelijkse moeilijkheden en verzuchtingen van deze laatsten te leren kennen en te begrijpen.

Veel maatschappelijk werkers moeten juridische problemen behandelen en de gebruikers van hun diensten naar juridische instanties leiden. Voor deze beroepsmensen is een opleiding wenselijk. Er bestaan al interessante initiatieven: een 'Academie du Droit' biedt juridische opleidingssessies voor de sociale en verenigingswereld in Wallonië en Brussel. Waarom zouden we dit soort opleidingen niet aanmoedigen?

Sommige rechters willen dat de maatschappelijk werkers in de gerechtelijke wereld worden opgeleid. Een vereniging vertelt dat ze twee stagiaires, toekomstige maatschappelijk assistenten, naar verschillende zittingen heeft gestuurd om het verloop ervan te bestuderen. Toen de rechter de reden van hun voortdurende aanwezigheid vernam, heeft hij hen

²⁵ Een verslag dat onlangs werd opgemaakt op verzoek van de Minister van Justitie, vermeldde dit als grootste uitdaging: 'het herstellen van het vertrouwen van de gebruiker in de justitie'. Zie over dit onderwerp: de Leval, G., Edrman, F., op.cit.

²⁶ de Leval, G., Edrman, F., 'Les dialogues Justice', 2004, p. 75.

voorgesteld om dichterbij hem te komen zitten zodat ze de debatten beter konden volgen. Tussen elke zitting legde hij hen de grote lijnen van het dossier uit en stond hij ter beschikking om hun vragen te beantwoorden. Hij speelde met andere woorden een waardevolle pedagogische rol²⁷.

De mensen die aan het overleg deelnamen, hebben benadrukt dat ook de burgers moeten worden 'opgeleid'. Er zijn trouwens sensibiliseringsmaatregelen in die richting. Advocaten gaan bijvoorbeeld naar scholen om aan de leerlingen het belang van het recht en de rol van het gerecht uit te leggen.

5. BEMIDDELING: EEN INSTRUMENT OM ZIJN RECHTEN TE DOEN GELDEN?

Op 3 februari 2005 keurde de Kamer van volksvertegenwoordigers een wet goed betreffende bemiddeling als alternatief voor het oplossen van conflicten. Dit heeft als doel om een strategisch kader te creëren voor de familiale, burgerlijke, commerciële en sociale bemiddeling, en om de cultuur van confrontatie tegen te gaan.

Alle deelnemers aan het overleg hebben echter onderstreept dat het concept 'bemiddeling' in de huidige context vaag is geworden en dat de concepten dringend moeten worden toegelicht:

- vanuit het standpunt van deze nieuwe wet is de bemiddeling een vrijwillig overleg tussen de partijen in geschil. Een bemiddelaar begeleidt hen, zodat ze zelf een oplossing kunnen vinden voor hun geschil.
- dit soort "bemiddeling" heeft dus niets te maken met bijvoorbeeld een schuldbemiddelaar. In de procedure van collectieve schuldregeling heeft deze laatste het statuut van gerechtelijk pleitbezorger. Hij is de rechterhand van de rechter en zijn rol is vergelijkbaar met die van een faillissementscurator.
- in de loop der jaren heeft de overheid ook bemiddelaars (of 'ombudsmannen') geïnstalleerd, zowel op het niveau van de federale Staat als op het niveau van de gefedereerde instanties. De taak van deze bemiddelaars is de geschillen tussen burgers en administraties onderzoeken en zelf oplossingen voorstellen.
- in aansluiting hierop is het aantal bemiddelaars of ombudsmannen ook toegenomen in de verschillende sectoren van het economische leven (Ombudsdienst voor Telecommunicatie, de Bemiddelingsdienst Banken – Krediet – Beleggingen, waar de ombudsman de vertegenwoordiger is van de financiële sector!), de Ombudsman Verzekeringen (die als 'bemiddelaar' integendeel gehouden is aan zijn taak in alle onafhankelijkheid)...

Voor mensen in armoede is de kans groot dat de mist rond de bemiddeling niet toegankelijker of bemoedigender is dan het parcours van de gerechtelijke 'strijder' dat hierboven werd beschreven. De beroepsmensen van het gerecht denken ook dat de bemiddeling zoals in de nieuwe wet bedoeld, bijvoorbeeld de familiale bemiddeling, een

²⁷ Getuigenis van een lid van de vereniging 'Dignitas' op het overleg justitie van 17/02/05 georganiseerd door het Steunpunt armoedebestrijding.

mondelijke bekwaamheid en een goed inzicht in de eisen vergt, waarover mensen in armoede niet altijd beschikken. Dit kan ook leiden tot situaties waarin iemand zonder bemiddeling een akkoord ondertekent, maar niet helemaal begrijpt dat hij voor een deel afstand doet van zijn rechten. De spreuk volgens dewelke *“een slecht akkoord meer waard is dan een goed proces”* is geen absolute waarheid, vooral niet als een van beide protagonisten op sociaal-cultureel en financieel vlak benadeeld is ten opzichte van de andere.

Er bestaan zeker goede bemiddelingspraktijken ‘avant la lettre’, zoals de ‘paritaire woonbemiddeling’ (toegepast door de vzw met dezelfde naam) in Charleroi. Dit initiatief verenigt verschillende sociale diensten en verenigingen, zowel van de kant van de huurders als van de kant van de eigenaars, die allemaal hebben beslist om ‘het spel te spelen’. Zij doen dit onder de bescherming van een professioneel bemiddelaar. ‘Solidarités Nouvelles Wallonie’, dat actief aan het project deelneemt, benadrukt dat deze soepele formule tegemoetkomt aan de behoeften van mensen in armoede: ze vermijdt vormelijkheid en geeft de mensen de mogelijkheid om mee te werken aan een ongedwongen oplossing, met de hulp en begeleiding van verenigingen die de taak op zich nemen om de betrokkenen te informeren en zelfs op te leiden.